



Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar

Ali Balcı (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013), ss. 344. Karton kapak 15 TL

Değerlendiren: Bilal Yıldırım*

Ali Balcı, “Türkiye Dış Politikası” isimli eseriyle, okuyucuya dış politika konusunda farklılık arz eden bir kitap sunmaktadır. Bu farklılık kendisini ilk olarak, isminde zuhur eden iki husus üzerinden belli etmektedir. Bunlardan ilki, daha önceki benzer çalışmalarda tercih edile gelen tarzın aksine, “Türk” yerine “Türkiye” ifadesinin seçilmiş olmasıdır. Bu tercihin, bilinçli bir şekilde, “Türk” ifadesine içkin milliyetçi içerimlerin etkisinden kaçınarak, “Türkiye” ifadesine içkin bilimsel içerimi benimsemekten kaynaklandığını düşünmek mümkün; bu tavra kitabın bütününde sadık kalındığını gözlemleyebiliriz. İkincisi ise, on bir bölümden oluşan kitabın tüm bölümlerinde, her ne kadar kronolojik bir şekilde ilerlese de, ilgili dönemin sunumunun sırasıyla ilkeler, aktörler ve uygulamalara göre tasnif edilerek yapılmış olmasıdır. Değinilen bu iki farklılık, söz konusu kitabın güçlü yanları olarak tebarüz etmektedir; zira böylece, zımni bir milliyetçiliğin neden olduğu, ele alınan tarihi vakıanın bilimsel bir çalışmasının gerektirdiği objektiflik ve vakıayı olduğu gibi kabul etme zorunluluğuna riayet etme gayreti kendini belli etmektedir. Kitabın bir zaafı ise, yine benzer önceki kitaplarda olduğu gibi, politika kavramı ile biten bir ifadenin zihinlerde canlandırdığı üzere teorik bir çalışmanın aksine, dış politika vakıalarını analiz eden bir tarih çalışması ile karşı karşıya olmamızdır.

* Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORMER), Sakarya; e-mail: bilaly@sakarya.edu.tr

“Atatürk Dönemi Dış Politikası (1922-1938)” isimli ilk bölümde incelenen dönemin öne çıkan ilkesi Batıcılık ve öne çıkan aktörler ise, başta M. K. Atatürk ve arkadaşlarıdır. Dönemin dış politika uygulaması ise, yeni kurulan Cumhuriyet’in bekasını sağlamaya yönelik olarak bir yandan Sovyetler Birliği örneğinde olduğu üzere para ve silah yardımı elde etmek diğer yandan ise, komşu topraklarda işgal güçleri olarak bulunan Batılı ülkelerle,

Türkiye’nin milli sınırlarını tahkim edecek anlaşmalar yapmaktır. Tüm bu eylemlere biçimini ve amacını, Batıcılık kavramında ifadesini bulan, Türkiye’nin Batılı kimliğini kabul ettirme gayreti vermektedir. “İnönü Dönemi Dış Politikası (1938-1950)” isimli ikinci bölümde ele alınan dönemin öne çıkan ilkesi aktif tarafsızlık ve Batı’ya Yaklaşma, öne çıkan aktörü ise İsmet İnönü’dür. İkinci Dünya Savaşı ve hemen sonrasını kapsayan bu dönemin dış politikası, söz konusu savaşın taraflarının Türkiye’yi kendi yanlarında savaşa dahil etme ısrar ve gayretlerine rağmen Türkiye’nin dışarda kalma çabasına yöneliktir. Savaş sırasında fiilen iki tarafa bölünen ve ideolojik ötekisi bu taraflardan biriyle ittifak eden Batı, Türkiye zihninde ve dış politikasında da paramparça olduğu için Türkiye, bu taraflardan biriyle ittifak içerisinde savaşa dahil olmaktan imtina etmiş, lakin savaş sırasında söz konusu ülkeleri kendisine hasım yapmamaya da özen göstermiştir. Lakin savaş sona erdiğinde, galipler arasında yer alan Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin egemenliğine hanel getirecek Boğazlara ve toprak bütünlüğüne yönelik talepleri, Soğuk Savaş’ın başlangıcını teşkil eden ve dünya ülkelerinin büyük bir kısmının iki kutba bölündüğü bu dönemde Türkiye’yi Batılı kampta yer almaya sevk etmiştir. “Menderes Dönemi Dış Politikası (1950-1960)” isimli üçüncü bölümün konusunu teşkil eden on yıllık sürecin öne çıkan ilkesi aktif Amerikancılık ve aktörleri ise, başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Fatin Rüştü Zorlu gibi dışişleri bakanlarıdır. Dönemin dış politika uygulaması ise, Türkiye’nin Batılı kimliğini tahkim etmeye dönük bir şekilde, başta Amerika olmak üzere Batı ile yakın ilişkiler içerisinde olmak bulunmaktadır. Üyeliğin üzerinden ısrarla durulduğu NATO’ya Türkiye bu dönemde üye olmuş, Avrupa Ekonomik Topluluğu’na da yine bu dönemde başvurmuştur. Genelde Batı’nın, özelde ise Amerika’nın bölgedeki politikalarına gönüllü bir şekilde angaje olan Türkiye, çıkarlarını bu politikanın belirlediği şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Söz konusu politika tarzı, tek boyutlu bir dış politika yönelimine sebebiyet verdiği için ileriki dönemlerde ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanacaktır.

“Askeri Vesayet Döneminde Dış Politika (1960-1973)” isimli dördüncü bölümde ele alınan dönemin öne çıkan ilkesi Batı Ekseninde Çok Yönlülük ve aktörü de Kamuoyuyla birlikte Askerlerdir. Demokratik iktidarı darbe ile deviren ve Menderes’le birlikte iki arkadaşını asarak idam eden askerlerin dış politikanın aktörü durumuna geldiği bu dönemde dış politika uygulaması, Türkiye’nin demokratik kimliğinin ve siyasi istikrarının tahkim edilmekten uzaklaştırıldığı onlarca yıl devam edecek bir sürecin başlangıcını teşkil etmektedir. Kıbrıs meselesinde Amerika’dan umduğu desteğin aksine Başkan Johnson tarafından İsmet İnönü’ne yollanan mektubun ardından, dış politikada Batı’dan vazgeçmeden ilişkilerin çeşitlendirildiği görülmektedir. Her ne kadar AET üyeliği için Ankara Antlaşması bu dönemde yürürlüğe girilmiş olsa da, Johnson mektubunun ardından Amerika’ya alternatif olarak görülen Avrupa ile ilişkiler, demokrasi ve insan hakları ihlalleri dolayısıyla beklenen düzeye erişememiştir. Çeşitliliğin bir yansıması olarak, uluslararası alandaki detant döneminin de etkisiyle Sovyetler Birliğiyle ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkiler belirli ölçüde canlandırılmıştır. Lakin Batı ile olan ideolojik yakınlık hissiyatının aksine, SB ve Üçüncü Dünya ile ilişkiler ekonomik ve ticari ilişkiler boyutunda pragmatist bir nitelik arz etmiştir. “Ecevit ve Milli Cephe Dönemi Dış Politikası (1973-1980)” isimli beşinci bölümde analiz edilen dönemin öne çıkan ilkesi çok boyutlu dış politika ve aktörleri ise, önceki dönemde üstünlük elde eden askerle birlikte demokrasinin zorunluluğunun bir sonucu olan hükümetlerdir. Dönemin dış politika uygulaması ise, hükümetlerin birer koalisyon hükümetleri olmasının bir yansıması olarak dış politikada çok boyutluluk yönünde zuhur etmiştir. Bir yandan siyasi istikrarsızlığın sonucu olan ülke ekonomisinin kötü gidişatı diğer yandan ise bu dönemde gerçekleşen Kıbrıs müdahalesinin ardından Johnson mektubunda beliren politikanın devamı niteliğinde Amerika tarafından uygulanan silah ambargosu, söz konusu çok boyutluluğu zorunlu hale getirmiştir. İktidar partilerinin farklı dış politika yönelimleri de, bu çok boyutluluğun yönünü belirlemiştir. Batıya yönelik eleştirilere rağmen kendisine alternatiflerin aranmadığı bu dönemde, özellikle petrol zengini Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler, ekonomik ihtiyaçlardan kaynaklanan pragmatist bir zorunlulukla canlandırılmış ve karşılıklı ticaret bakımından önemli mesafeler kat edilmiştir. Buna rağmen artan dış borç ihtiyacı dolayısıyla Türkiye’nin Batı’ya olan özellikle ekonomik bağımlılığı yükselerek devam etmiştir.

“Darbe’nin Gölgesinde Dış Politika (1980-1987)” isimli altıncı bölümde ele alınan dönemin öne çıkan ilkesi Neo-liberalizm, aktörü ise üçlü

bir şekilde MGK, Kenan Evren ve Turgut Özal olmuştur. Önceki dönemi bitirip bu dönemi başlatan ikinci askeri darbenin bir yansıması olarak bu dönemin dış politika uygulaması, Balcı'nın neo-liberalizmi dönem için ilke olarak seçmesinde ifadesini bulan, ekonomik sıkıntıların üstesinden gelmek amacıyla Özal tarafından başbakanlığı döneminde uygulanan ticaret odaklı politikalar ile, askerin meşruiyetine hanel getirmeyecek şekilde bu politikaların sınırını belirlediği müdahaleler şeklinde tebarüz etmiştir. Askerin etkisi dolayısıyla demokratik ilkelerin tesis edilemediği bu dönemde Avrupa ile ilişkiler, Avrupa'nın da çıkarına uygun olduğu için bu yönde hareket etmesiyle gerginleşirken silah ambargosunun yumuşatılmasıyla birlikte Amerika ile ilişkiler yeniden canlandırılmıştır. Kürt meselesinin ortaya çıkmaya başladığı bu dönemde bunun etkisiyle Irak ve Suriye ile ilişkiler birer güvenlik meselesi haline getirilip askerin dış politikaya müdahalesini meşrulaştırırken, 1979 Devrimini gerçekleştirmesine rağmen bir rejim sorunu olarak görülmeyen İran ve Arap ülkeleri ile ilişkiler ticari anlamda canlı tutulmaya çalışılmıştır. "Özal Dönemi Dış Politikası (1987-1993)" isimli yedinci bölümde ise dönemin tebarüz eden ilkesi Yeni-Osmanlılık, aktörü ise dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmuştur. Önceki dönemin izlerinden arındırılmaya çalışılan bu dönemde dış politika uygulaması, demokrasinin tahkim edilmesi ve ekonomik istikrarın kalıcı bir şekilde yakalanması amacıyla AT'ye tam üyelik başvurusu ve Amerika'nın Irak'a müdahalesinin ardından hem onun yanında yer almak hem de işgalin Türkiye üzerinde doğurduğu güvenlik zaafiyeti ve ekonomik sıkıntılarla baş etmek yönünde olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona erdiği bu dönemde Türkiye, başlangıçta her ne kadar temkinli de olsa, Orta Asya'nın bağımsızlığını elde eden Türkiye Cumhuriyetlerini tanıyarak onlarla ilişkiler kurmaya ve Osmanlı bakiyesi Ortadoğu ülkeleri üzerinde etki alanı oluşturmaya, yine bu dönemde başlamıştır. Dönemin bir başka özelliği ise, Özal'ın askerin dış politikadaki etkisini kırma çabasını içermesidir.

"Koalisyonlar Dönemi Dış Politikası (1993-1999)" isimli sekizinci bölümde ele alınan dönemin öne çıkan ilkeleri Güvenlik ve Laiklik, aktörü ise Genelkurmay Başkanlığı olmuştur. Söz konusu ilke ve aktörlerin de işaret ettiği üzere, dönemin dış politika uygulaması uluslararası yapıdan ziyade ülke gündeminden etkilenecek olmuştur. Özal ile otorite rekabetini hiçbir zaman bırakmayan asker, Genelkurmay Başkanlığında tecessüm eden iradesiyle, iç siyasette laiklik ve dış politikada güvenlik hususlarını öne çıkararak siyasi alana müdahalesini meşrulaştırma gayretiyle dış politika uygulamalarına damgasını vurmuştur. Balcı'nın yeni elit kimliğinin

tezahürlerini özellikle gördüğümüz bu bölümde, PKK meselesinden hileli bir şekilde istifa eden askerlerin, yakalanan PKK mensuplarının ifadelerini çarpıtarak dış politik aktör olma konumlarını meşrulaştırıp tahkim ettiklerine şahit olmaktayız. Bu tahkimin bir neticesi olarak asker, Türkiye'nin Irak, Suriye, Ermenistan ve İsrail ile ilişkilerin niteliğini ve boyutunu belirleyebilmiştir. “Avrupa Birliği Ekseninde Dış Politika (1999-2002)” isimli dokuzuncu bölümde ele alınan dönemin öne çıkan ilkesi Avrupalılaşma, aktörü ise askerle birlikte hükümet olmuştur. İçeride ekonomik krizlerin meydana geldiği ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalandığı, dışarıda ise 11 Eylül saldırılarının gerçekleştiği bu dönemde dış politika uygulaması, ağırlıklı olarak, askerin etkisini azaltmak amacıyla sivil toplum tarafından da desteklenen bir şekilde Avrupa Birliği ile ilişkileri geliştirmek ve 1998'de yakalanan ivmenin nimetlerinden istifade etmek şeklinde gerçekleşti. Yaşanan ekonomik krizlere rağmen, uluslararası alandaki gelişmeler de bu dönemin dış politikasına bir hayli etki etti.

“AK Parti Dönemi Dış Politikası (2002-2009)” isimli onuncu bölümde ele alınan dönemde öne çıkan dış politika ilkesi “Komşularla Sıfır Sorun”, aktör ise Recep Tayyip Erdoğan'la birlikte dışişleri bakanları olmuştur. Bir önceki dönemin Avrupalılaşma gayretlerine rağmen etkisi tam olarak kırılamayan askerin varlığının hissedildiği dönemin dış politika uygulaması, bir yandan ABD'nin Irak'ı işgaline yanıt vermeye çalışırken, diğer yandan da AB üyelik sürecinde mesafe kat etme ve bölge ülkeleri ile ilişkileri derinleştirme şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye, ABD'nin Irak işgaline İncirlik üssünü ve hava sahasını kullanmasına izin vererek destek olurken, AB üyelik sürecinde de üyelik müzakerelerinin başlatılmasını sağlamıştır. Çok boyutlu dış politikanın gerçekten çok boyutlu bir nitelik arz ettiği bu dönemde Türkiye, bir önceki dönemde başlayan Soğuk Savaş'ın etkilerinden kurtulma çabalarının bir sonucu olarak başta Rusya olmak üzere Kafkas ülkeleri ile ticari ilişkilerini artırıp enerji alanında önemli işbirlikleri gerçekleştirirken, komşu Ortadoğu ülkelerini birer rejim ve güvenlik tehdidi olmaktan çıkararak ticaretin canlandırıldığı ekonomik ortaklara dönüştürmüştür. Özal döneminin neo-liberalizminin etkilerinin hissedildiği bu dönemde Türkiye; Afrika, Uzakdoğu ve Latin Amerika ülkeleri ile de ekonomik ilişkilerini canlandırma gayreti göstererek etki alanını bölgesinin dışına taşımaya çalışmıştır. “Davutoğlu Dönemi Dış Politikası (2009-2013)” isimli son bölümde ele alınan dönemin öne çıkan kavramı “Merkez Ülke”, aktörü ise Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu olmuştur. Bir önceki dönemde Irak işgalinde kendisine istediği desteği

vermeyen Amerika ile gerginleşen Türkiye ilişkilerinin Başkan Obama ile birlikte yeniden yumuşamasının izlerini taşıyan bu dönemin dış politika uygulamasında Kürt kimliğine devletin bakışının değiştiği, bu nedenle Kuzey Irak'taki bölgesel Kürt yönetimi ile ilişkilerin çok iyi olduğuna şahitlik etmekteyiz. Arap ülkelerinde demokratik taleplerle ortaya çıkan halk hareketlerinin ardından ortak medeniyet geçmişine vurgu yapan Türkiye, bir yandan komşularla sıfır sorun ilkesini halklarla sıfır sorun şeklinde revize edip Suriye örneğinde olduğu üzere baskıcı rejimlerle arasını açarken, bir önceki dönemin "One Minute" hadisesi ile kötü gidişatın başladığı İsrail'le ilişkilerini Mavi Marmara olayının ardından durma noktasına getirmiştir. Ermenistan'la ilişkilerin yeniden tesis edilmesine yönelik girişimlerin denirken, diğer yandan bunun bir sonucu olan Azerbaycan'la ilişkilerdeki bozulma önlenip giderilmeye çalışılmış, enerji alanındaki ihtiyaç ve çıkarlar dolayısıyla ilişkiler yeniden eski haline getirilmiştir. Bir önceki dönemde oldukça canlandırılan İran'la ilişkiler, Suriye'deki halk hareketlerine bakıştaki farklılık ve dış politikada eksen kayması tartışmalarının ardından NATO kapsamında Malatya'ya kurulan füze savunma sistemi dolayısıyla, iki tarafın da birbirine duyduğu ihtiyaç vesilesiyle eski kötü günlerine dönmese de, oldukça gerilmiştir. Balcı, kitabın sonuç kısmında, bu alandaki iki eserin sahibi olan William Hale ve Baskın Oran'a değinerek Türkiye'nin bölgesel bir güç olduğunu ve dış politikanın da bu ölçekte belirlendiği ifade ederek eserini sonlandırmaktadır.

Kitap; Türkiye'de dış politika anlatımı konusunda önemli bir ihtiyacı gideriyor olsa da, bilim felsefesi bakımından pozitivizmi ve uluslararası ilişkiler teorisi bakımından da klasik realizmle neo-realizmi birlikte zımni bir şekilde benimser ya da en azından kuşatır gibi gözükmektedir. Söz konusu anlatım tarz(lar)ı, örneğin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin Rusya'dan algıladığı tehdidi ve bunun ardından Batı ittifakı içerisinde yer alma tercihini sorunsallaştırmaya mani olmaktadır. Bunun yanı sıra, bu iki olguda tezahür eden ve gözlemlenemeyen bir olgu olan kimliğin etkisini göz ardı ederek, karşı-olgusal bir teste tabi tutamamakta, yani "bu tehdit gerçekleşmesiydi Türkiye'nin tercihi ne olurdu?" ve "Türkiye bu kimliğe sahip olmasaydı ne olurdu?" sorularını soramamaktadır. Bu sorular oldukça meşru sorulardır; zira ikincisi ile alakalı olarak, kendisini sosyalizme ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'ne yakın hisseden "Kadro" ekibinin varlığı göz ardı etmek mümkün değildir. Bu durum elbette ki, başka şeylerle değil, vakıanın neden öyle olduğunun imkanlarını anlamak ve açıklamakla alakalıdır.

Sonuç olarak, Ali Balcı, uluslararası ilişkiler ve dış politika öğrencilerinin, bununla birlikte “Türkiye dış politikası”nı öğrenmek isteyenlerin, farklı olaylar arasında ilişkiler kurma ve analiz yapma kapasitelerini artırmaya yönelik okunması gereken bir başucu kitabını okuyucuya sunmaktadır.